

Prodor i pobjeda HSS-a u Dalmaciji (1923.-1928.)

Autor prati prvu pojavu i brzo napredovanje H (R) SS-a u Dalmaciji uoči i neposredno nakon skupštinskih izbora 1923. Gradovi, poglavito Split, i sela ubrzano prihvaćaju ideje o hrvatskoj nacionalnoj individualnosti i glasuju protiv vidovdanske centralizacije i unitarizacije, svesrdno prihvaćajući ideje i politiku S. Radića. Općinski izbori 1926. konačna su pobjeda hrvatskog nacionalnog pokreta u Dalmaciji.

Najrazličitiji izvori svjedoče o poslijeratnoj živahnoj društvenoj i političkoj freski Splita i cijele Dalmacije ispunjenoj velikim optimizmom i vjerom stanovnika da će u novoj zajedničkoj državi, za koju su tako dugo stradali i ginuli, konačno ostvariti punu duhovnu i materijalnu satisfakciju. Nastup velikog broja stranaka nakon 1918. bjelodano svjedoči o opsesivnoj potrebi da se donekle politički artikulira jedan podijeljeni i nerazvijeni socijalni, kulturni, nacionalni i vjerski front, što će na teškom drumu totalitarizma nerijetko skončati u sasvim prizemnim angažmanima. Odranije uposlena na zagovaranju jugoslavenske ideje, dominirajuća građanska klasa i inteligencija u Dalmaciji gubit će autoritet ubrzanim otkrivanjem tragične sadržine "vidovdanskog jugoslavenstva" i stvarnim političkim implikacijama centralizma i njegovih žalosnih plićaka. Na političkoj sceni učvršćuje se seljačka stranka koja će, ne samo drugačijim odnosom prema nacionalnim vrednotama već i cjelokupnom republikanskom retorikom, razgoriti plamičak nade koja će u traumatiziranoj situaciji za mnoge ostati tek žalosna satisfakcija.¹

Zanimljivo je da su na duhovnu profilaciju mladih intelektualaca Splita, kao uostalom i drugih gradova, utjecale i brojne diskusije koje su se, najčešće po kavanama, vodile o pravcima razvitka nove umjetnosti, politici ili događanjima u gradu i zemlji. U glavnoj splitskoj kavani na Narodnom trgu bio je poznati "Stol mudraca" oko kojega su se okupljali najugledniji umjetnici i intelektualci te vodili duge raspre oko pitanja koja su nerijetko utjecala na opće mišljenje građana ili dospijevala na stranice humorističkih listova kao šaljive zgode i "mudri" savjeti.²

Turbulentne političke prilike i bučni socijalni istupi radništva i dijela seljaštva, koji u rasulu Monarhije vide šansu ne samo nacionalnog već i socijalnog oslobođenja, stvarali su privid da se u Dalmaciji javni život odvija pod utjecajem revolucionarnih komunista, da je

¹ Vidi: Hrvoje MATKOVIĆ, "Hrvatska zajednica", zbornik *Istorija XX veka*, V/1963., str. 59.-119.; Branka BOBAN, "Stjepan Radić-opus, utjecaji i dodiri", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 22, Zagreb 1989., str. 147. i d.

² Usp. Andrej KUDRJAVCEV, *Vječni Split*, Split 1985., str. 212.-217.; Josip HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, Zagreb 1965., str. 119.-120.

opasnost od "separatističke" hrvatske nacionalne ideologije pogibeljna, te da je talijanska nazočnost na obalama istočnog Jadrana trajna prijetnja ne samo osvajanju teritorija preko granica tajnog Londonskog ugovora već i realna prepreka stvaranju nove državne zajednice. Spomenute okolnosti mahnito su preuveličavane s ciljem da se u neizvjesnom kovitlacu požuri s ujedinjenjem jugoslavenskih zemlja Austro-Ugarske sa Srbijom i Crnom Gorom. Privremena vlada za Dalmaciju (Josip Smodlaka) u tom pravcu po-duzimala je neočekivano rezolutne poteze.³

Programatsko oblikovanje integralnog političkog pokreta i unitarističkog nacionalnog koncepta u Dalmaciji došlo je punog izražaja prvi put u Splitu gdje su se na narodnom zboru 2. srpnja 1918. godine u prepunoj dvorani kina Karaman sastali predstavnici svih dalmatinskih predratnih stranaka i jednoglasno usvojili političku rezoluciju, nazvanu *Splitskom rezolucijom*. Tu se ističe da su ratne nedaće zbrisale pojedinačne političke interese i duhovno ujedinile dalmatinsko pučanstvo s ciljem da "etničko jedinstveni narod Srba, Hrvata i Slovenaca" ima neotuđivo pravo na ostvarenje jedinstvene države.⁴ Odjeci Splitske rezolucije bili su prilično zamjetni. Otpori su dolazili od pojedinaca iz redova Hrvatsko-srpske koalicije i pojedinih stranačkih grupacija, ali najopasnijim je proglašavano djelovanje Stjepana Radića. Njega se "radi sloge" može "samo trpjeti", ali mu se ne smije dati prilike za političkim djelovanjem. Radićeva riječ, isticalo se, "može samo da razbije, nikad da složi".⁵

U atmosferi proceduralnih demokratskih farsi započele su u novoj jugoslavenskoj državnoj zajednici, Kraljevini SHS, djelovati i političke stranke u Dalmaciji: *Hrvatska pučka strana, Demokratska stranka, Pokrajinski težački savez (Zemljoradnička stranka), Narodna radikalna stranka, Hrvatska zajednica, Izvanstranačka udruženja i Radnička stranka (KPJ)*. Radi očuvanja i učvršćenja unitarističko-centralističkog koncepta državnog uređenja u predstojećoj političkoj borbi, sračunatoj na postizanje što boljih izbornih rezultata, forsira se podjela stranaka na "državotvorne" i "antidržavne" - separatističke elemente i grupe.

Izbori za Ustavotvornu skupštinu 1920. pokazali su stvarni omjer snaga i raspoloženje birača. Prvo izborno odmjerenje snaga čak 22 političke stranke, upozorilo je na snažni porast utjecaja komunista, republikanskih stranaka i jačanje onog dijela birača koji se izjasnio prema nacionalnim i vjerskim opredjeljenjima.

U Dalmaciji (bez tzv. Treće okupacione zone u kojoj je još bila talijanska vojska) za nerežimske stranke glasovalo je na izborima za Ustavotvornu skupštinu 28. studenog 1920. čak 79,34% glasača, a unitarističko-centralističke snage dobijaju tek 20% glasova. Najviše su dobile Hrvatska pučka stranka (13.876), Zemljoradnička stranka (10.251), Komunistička partija (8.020), a zatim slijede Narodna radikalna stranka (6.074), Demokratska stranka (5.066) itd.⁶

Premda Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) nije istakla svoje liste u Dalmaciji, njezini uspjesi snažno su odjekivali u stranački podijeljenom tisku. Još prije samih izbora demokratski *Jadran* je pisao o Radiću kao "neshvatljivo privlačnom indijskom čarobnjaku" koji je sposoban na površinu javnog života "podići oluju" ili "uspiriti plamen" koji će sve uništiti. Za demokrate je Radić "zakučasti doktrinarac, neozbiljni tribun i nepromišljeni demagog" koji se u raznim prilikama različito predstavljao. Osjećajući ne-

³ ZAPISI Dra JOSIPA SMODLAKE, Zagreb 1972., str. 74.-75.; Bogdan KRIZMAN, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb 1977., str. 206.

⁴ *Novo doba*, br. 24., 3. VII. 1918.

⁵ *Novo doba*, br. 25., 4. VII. 1918.

⁶ *Isto*, br. 270., 29. XI.; br. 271., 30. XI.; br. 273., 3. XII.; br. 274., 4. XII. 1920.

zaustavljivi Radićev prodor na šarenu političku scenu, demokratima ne preostaje ništa drugo do alarmantne konstatacije da je “on veliko zlo po našu mladu državu”.⁷

Uočljivo je da Hrvatske pučke (republikanske) seljačke stranke nema u Dalmaciji do 1923., premda je na području sjeverne Hrvatske već postala stožerom okupljanja pretežnog dijela hrvatskog stanovništva. Na sjednicama zastupnika HRSS održanim u Zagrebu 8. i 9. siječnja 1921. prihvaćena je rezolucija u kojoj se, pored ostalog, osuđuje “šaka dalmatinske gospode” koja je narod u Dalmaciji podredila centralnoj vladi. Hrvatski narod u Dalmaciji “mora imati pravo glasovanjem odlučiti, hoće li se priključiti svojoj braći u Banovini”, a HRSS neće mirovati dok se ne ostvari sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.⁸ Posjeta Radićevog izaslanika i HRSS-ovog prvaka Josipa Predavca Dalmaciji u veljači 1922., o čemu on izvještava u *Slobodnom domu*, bila je od velike važnosti za učvršćenje seljačke stranke napose u Dubrovniku i južnoj Dalmaciji. “I hrvatski Split”, ističe Predavec, “šalje svoje pozive Zagrebu, ali za sada još šapatom, što nije toliko nesreća, koliko je sramota za one koji su tomu krivi da je Dalmacija jednostavnim dekretom istrgnuta tobož iz veze s Hrvatskom”.⁹

Niz izvora pokazuje da je val agitacije i propagande HRSS sve više zapljuskivao Dalmaciju, te da je pojačani interes vodstva seljačkog pokreta odgovarao već izraženom opredjeljenju stanovništva za politički kurs Hrvatskog bloka. Agitatori HRSS posebno su, pored nacionalnog i socijalnog programa, isticali ideju mirotvornosti i neutralnosti stranke što je bilo privlačno za seljačke mase, naročito prvih godina poslije rata.

Bespoštedna ideološka bitka između hrvatskog nacionalnog pokreta i unitarističkih snaga odjekivala je na stranicama splitskog i dalmatinskog tiska otkrivajući da se proces izgradnje hrvatske nacionalne svijesti modelirao upravo prema otporu unitarno-centralističkoj praksi vidovdanske Jugoslavije. Potkraj svibnja 1924. radnici su konačno fizički obračunali s opasnom grupom splitskih orjunaša (Organizacija jugoslavenskih nacionalista) i izazvali takvu pometnju u njihovim redovima da se više nisu usudili javno demonstrirati i obračunavati s protivnicima režima. Događaji u Splitu prethodili su poznatom sukobu orjunaša s rudarima Trbovlja u Sloveniji 1. lipnja 1924. Jamačno je to bio otvoreni poraz profašističke reakcionarne organizacije koja je na otvorenom dalmatinskom frontu doživjela udarac od kojega se više nikada neće oporaviti.¹⁰

Drugi skupštinski izbori u Kraljevini SHS od 18. ožujka 1923. otkrili su prave dimenzije prodora i politički utjecaj HRSS u Dalmaciji. Stranka je svojim programom uspjela pridobiti povjerenje seljaka, uključiti ga u hrvatski nacionalni pokret, čemu su svakako pridonijeli zlosretni postupci žandara u gušenju agrarnog pokreta, antihrvatski stavovi režima i dr.¹¹ HRSS je premoćno pobijedila zahvaljujući uspjesima na području južne Dalmacije (izborni okrug Split-Dubrovnik-Kotor) gdje je od ukupno 69.352 glasača (upisanih 105.545) dobila 27.683 glasa (apsolutnu većinu u Dubrovniku, od 6.592 čak 3.910 glasova; u Splitu od 19.918 glasača lista HRSS je dobila daleko najviše - 8.021 glas itd.).¹²

Velikosrpske snage predvođene radikalskim krugovima na sve su načine pokušavale krivicu za pogoršanje međunacionalnih odnosa prebaciti na Hrvate, koristeći se vještom

⁷ *Jadran*, br. 59., 12. III. 1920. Vidi i: Hrvoje MATKOVIĆ, “Stjepan Radić u izbornoj 1920. godini”, *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP), 3/1992., str.75.-86.

⁸ *Slobodni dom*, br. 5., 2. II. 1921.

⁹ *Isto*, br. 13., 27. III. 1922.

¹⁰ Usp. Niko BARTULOVIĆ, *Od revolucionarne omladine do Orjune*, Split 1925.

¹¹ Usp. Izborni proglas HRSS, *Slobodni dom*, br. 7., 11. II. 1923.

¹² *Novo doba*, br. 65., 19. III. i br. 73., 28. III. 1923.

kampanjom preko novina (“Pobeda”, ”Država”, ”Razgovor naroda jugoslovenskoga” i dr. u Splitu, ili “Narod”, “Dubrovnik”, ”Jugoslaven” i dr. u Dubrovniku, “Dalmatinski radikal” i ”Soča” u Šibeniku) raznih tribina i skupština.¹³ Novopokrenuto glasilo dalmatinskih Hrvata u Splitu *Hrvatska riječ* upozorava da su Hrvati proglašavani “antidržavnim i separatistima” svaki put kada su reagirali na prazne fraze o demokraciji, narodnom i državnom jedinstvu.¹⁴

U atmosferi zategnutosti i nacionalne neravnopravnosti, kojoj su biljeg utisnuli pokušaji Radića da skrene pozornost savezničkih sila na političku oligarhiju srpske buržoazije u Kraljevini i na podređeni položaj Hrvatske,¹⁵ uslijedila je početkom 1925. primjena Obznane na cijelu HRSS.¹⁶ Zakonske i policijske mjere nisu režimu donijele očekivanu prednost, već su se pristaše stranke u predizborno vrijeme još više zbile oko njezinog vodstva.

Rezultati parlamentarnih izbora 8. veljače 1925. pokazali su da se odnos između režimskih i oporbenih stranaka nije bitnije izmijenio. Ponovo je HRSS postigla veliki uspjeh (532.872 glasova i 67 poslaničkih mjesta u Skupštini). U izbornom okrugu Kotor-Dubrovnik-Split nosioc liste je bio August Košutić, a za sjevernu Dalmaciju, gdje se HRSS javlja prvi put na izborima, Pavle Radić. U južnom okrugu Kotor-Dubrovnik-Split lista HRSS dobila je od 77.587 birača (upisanih 114.119) ukupno 43.156 glasova, a Nacionalni blok (nosilac liste dr. P. Grisogono) 19.777. U splitskom kotaru glasovalo je 23.052 birača, a HRSS je dobio daleko najviše glasova - 14.870, odnosno 6 mandata. U sjevernoj Dalmaciji HRSS je od sedam kandidatskih lista i ukupno 51.181 glasača dobio najviše - 23.008 glasova, a zatim slijedi Nacionalni blok (Narodna radikalna stranka i Samostalna demokratska stranka s nosiocem liste Lj. Jovanovićem, predsjednikom Narodne skupštine) s 22.996. Obje stranke dobile su po tri mandata. U šibenskom kotaru HRSS je postala najsnažnija politička stranka s 5.060 glasova ispred Nacionalnog bloka s 3 552 glasa. I dok su se Radiću brzo priklanjale nezadovoljne seljačke mase, stanovništvo Šibenika i dalje je više bilo naklonjeno Zemljoradničkoj stranci koja je s 737 glasova imalo prevagu nad HRSS sa 584 glasa. Jedino na području s većinskim srpskim življem Nacionalni blok je dobio više glasova i to: u kotaru Benkovac 7.195 (temeljem većine u općinama Benkovac, Obrovac, Kistanje i Ravni kotari) prema 4.198 glasova HRSS, te kotaru Knin (s većinom u općinama Knin i Vrljika) s 9.545 glasova prema 2.380 za HRSS.¹⁷

Preokret u Radićevoj stranci i sklapanje sporazuma s Pašićevim radikalima 14. srpnja 1925.,¹⁸ izazvao je najrazličitije komentare o orijentaciji hrvatske oporbe, odnosima prema Pašiću i Pribičeviću, pitanjima koncesija HSS-u, kraljevoj ulozi u pregovorima i dr. Formalno, hrvatsko pitanje je skinuto s dnevnog reda kao državnopravno pitanje i na taj je način stavljena točka na višegodišnju političku krizu. To, međutim, nije značilo da je

¹³ Usp. Franko Mirošević, *Počelo je 1918....*, Zagreb 1992., str. 119.-124.

¹⁴ *Hrvatska riječ*, br. 1., 10. IV. 1924.

¹⁵ Ne našavši na Zapadu razumijevanje za hrvatsko pitanje, Radić je 1. srpnja 1924. svoju stranku učlanio u Seljačku internacionalu i time pokušao dobiti potporu za svoj politički program (Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, ”Put Stjepana Radića u Moskvu i pristup Hrvatske republikanske seljačke stranke u Seljačku internacionalu”, ČSP, 3/1972., str. 7.-29.; Ivan MUŽIĆ, *Stjepan Radić u Kraljevini SHS*, Ljubljana 1987., str. 151.-165.)

¹⁶ Vidi: Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, sv. II., Zagreb 1989., str. 290.-292.

¹⁷ *Novo doba*, br. 39., 15. II. i br. 43., 20. II. 1925.; *Država*, br. 85., 11. II. 1925.; *Dubrovački list*, br. 11., 14. II. i br. 13., 25. II. 1925.

¹⁸ J. HORVAT, n.dj., 296.-297.; KRIZMAN, *Korespondencija Stjepana Radića 1919.-1928.*, knj. 2. Zagreb 1973., str.103.-104.

stvorenjena osnovica za riješenje hrvatskog pitanja, tim prije što Narodna radikalna stranka nije bila spremna ni na kakvu promjenu Ustava već je svoju centralističku politiku nametnula i hrvatskoj strani održavajući parlamentarnu fasadu politikom samovolje i korupcije. Vlada tzv. "Narodnog sporazuma", odnosno R-R kombinacija, formirana u srpnju 1925., nije mogla donijeti ništa novoga hrvatskom narodu, a Radićevo vjerovanje da će naraslu krizu riješiti dvije najjače stranke hrvatskog i srpskog naroda pregovorima "ravan s ravnima" nisu ispunila očekivanja.¹⁹

Na skupu Demokratske stranke u Splitu 24. siječnja 1926. dr. Grga Angjelinović konstatira da je koalicija R-R "zanijekala jugoslavensko načelo". Od 36 velikih župana samo su dva Hrvata, novac se tiska isključivo s ćirilskim natpisima, a štednja se provodi na štetu Hrvata, protestirao je Angjelinović. Nakon 7 mjeseci nova vlada, predbacuje demokratski prvak, nije dala "ništa ni u administrativnom, ni u parlamentarnom, ni u socijalnom pogledu", za razliku od demokrata koji su vodili "zdravu jugoslavensku politiku".²⁰

Među organizacijama koje su podržavale novi Radićev politički kurs bila je i brojna splitska organizacija s jasno izraženim zahtjevima da se otklone sve smetnje i pojedinci, posebno među radikalima i talijanašima, koji ometaju sporovođenje sporazuma.²¹ Na prvoj javnoj skupštini HSS-a u Splitu 15. ožujka 1926., kojoj je bio nazočan i J. Predavec, snažno se afirmira seljačka ideologija i prihvaća stav da "sve leži u seljačkoj svijesti i slozi", da politiku "treba da vodi razum, razbor i narodna snaga".²²

Nezadovoljstvo sporazumaškom politikom izazivalo je brojna razočaranja i nezadovoljstvo u redovima H(R)SS-a, odakle i pojava disidentskog pokreta koji je sebe smatrao jedinstvenim predstavnikom nepatvorenih načela seljačke demokracije. Motivi disidentskih perjanica u Dalmaciji - P. Đirlića, Mimice i Sokola u Splitu, Drezge, Kožula i Jerinića u Šibeniku, Buća, Trojanovića, Bjelovučića i Perića u Dubrovniku, kao i brojnih drugih disidenata koji su napustili HSS, postaju jasnijima ako se motre ne samo u kontekstu partijske stege već i osobnih političkih ambicija koje će kulminirati pred oblasne izbore 1927. HSS se trudio da stekne povjerenje najširih masa, posebno seljaka koji su zahtijevali kvalitativne promjene svog položaja. HSS-ovi zastupnici obilazili su mjesta i gradove, zahtijevali povratak na posao činovnika koji su bili pod udarom Zakona o zaštiti države, napadali samovolju pojedinih kotarskih predstojnika, pravili spiskove neophodnih radova i dr. Ulaskom S. Radića u vladu, cijela aktivnost od prosinca 1925. dobija na intenzitetu i nadi da će problemi biti uspješno rješavani na liniji "narodnog sporazuma".

Kao ministar prosvjete Radić²³ je prvi put posjetio Dalmaciju, točnije Šibenik, u prosincu 1925. s namjerom da obiđe više mjesta i odazove se brojnim pozivima. Dočekan je od oko 10.000 Šibenčana i stanovnika obližnjih mjesta, koju su u njemu vidjeli "spas i kraj svojim patnjama", očekujući "uskrsnuće Hrvatske, ne samo duševno već i političko sjedinjenje svih Hrvata u jednu i nerazdruživu slobodnu Hrvatsku". Na skupu pred hotelom "Krka", Radić je okupljenoj masi otpozdravio simboličnim poklonima kralju

¹⁹ N. JOVANOVIĆ, *Politički sukobi u Jugoslaviji 1925.-1928.*, Beograd 1974., str. 92.-97.

²⁰ *Pučki list*, br. 2., 10. II. 1926.

²¹ *Dom*, br. 12., 24. III. 1926.; *Novo doba*, br. 65., 19. III. 1926.

²² *Dom*, br. 12., 24. III. 1926.

²³ Radić je ministar prosvjete u Pašićevoj vladi od 17. studenog 1925. Kada je na čelu nove R-R vlade 8. travnja 1926. došao Nikola Uzunović, Radić je ponovo ministar prosvjete ali samo sedam dana zbog krize vlade. U drugoj Uzunovićevoj vladi od 15. travnja, koja i dalje ostaje u koaliciji s HSS-om, nema više Radića ni Pašića - glavnih tvoraca koalicije. Veza s radikalima potrajala je još tijekom treće Uzunovićeve vlade, do siječnja 1927.

Tomislavu, moru i seljačkoj crvenoj kapi. Pozdravljajući “našu braću” u Beogradu, Radić je izrazio uvjerenje da će se skoro “lupit cinarska čaršija o tle” i još se više udružiti Hrvatska, Srbija i Slovenija.²⁴

Nezadovoljni stalnim obećanjima, dalmatinske pristaše HSS su zahtijevali realniju politiku i vršili pritisak na Radića, koji je i sam sve teže podnosio unutrašnje napetosti nerijetko dajući oduška svojim iznevjerenim nadama. Njegovi kritički istupi i napadi na ministre, premda ocijenjivani kao taktički potez, nailazili su na sve oštrije negodovanje radikalskih članova vlade koji su nastojali Radića prikazati kao razbijača narodnog sporazuma i interesa države. Nakon posjete Bosni i Hercegovini, kojom prilikom je napadao državnu administraciju i nastojao pridobiti što veći dio muslimanskog stanovništva,²⁵ početkom veljače Radić je doputovao u Dubrovnik i tamo u vrijeme proslave sv. Vlaha održao više skupština i sastanaka.²⁶ Na velikoj javnoj skupštini 2. veljače Radić je pravdao sporazum sa Srbima i istakao tri stvari na kojima su Hrvati insistirali: čovječanstvo i bratstvo, seljaštvo i ulaganje novca u prosvjetu i gospodarstvo. Ističući pravo naroda na vladu, Radić upozorava da Hrvati “hoće da se razvijaju kao Hrvati” dočim su Srbi opasni kad “počnu jugovati”. Računi trebaju biti čisti: “Vi Srbi i mi Hrvati, a kada dođe ona prava Jugoslavija, kada budemo svi na okupu, onda ćemo kazati, i to politički, da smo Jugoslavija”.²⁷

Poslije Dubrovnika Radić je u slijedeća dva dana posjetio neka mjesta u Hercegovini i zagorskoj Dalmaciji, održavši više govora i skupova. Iz Čapljine i Ljubuškog, predsjednik HSS-a stigao je 6. veljače u Imotski gdje ga je dočekalo više tisuća ljudi. Radić je kritički govorio o smjeni predsjednika i pristaše HSS-a dr. M. Vukovića i postavljanju za komesara radikala Bukše, koji je radio protiv naroda i zbog toga mora biti smijenjen.²⁸

Rezimirajući utiske svojega boravka u Dalmaciji, Radić je u *Domu* ustvrdio kako je cjelokupni seljački narod u jednoj organizaciji i da on mora postati “jedini izvor i utočište sve vlasti”. Ohrabruje činjenica da je na zborovima u Dubrovniku i Klisu sudjelovao i veliki broj intelektualaca koji su se “počeli sljubljavati s ovim velikim seljačkim pokretom”, zaključio je Radić.²⁹

Nedvojbena je amplituda krize pokazivala sve izrazitiji napon, sporazumaška politika prolazila je kroz kušnje koje su najavljivale dramske sukobe između radikala i radićevaca. Pod znakom pitanja ostaju mnoge započete, a nerealizirane akcije oko promjene političke i gospodarske situacije. Brodolomno iskustvo sporazuma pokazivalo je tek vrhove plovećeg brijega. Povezivanje dvaju zavađenih tabora, unatoč stanovitom fluidu poleta, nikad nije postiglo poželjnu ravnotežu. Talog centralističko-unitarističke prakse nije se mogao otkloniti nikakvom sporazumaškom retorikom ili novim parlamentarnim scenarijem. Realnost se iz dana u dan sve više pokazivala kao trpkoo razočarenje, a živopisni i nerijetko naivni nastupi Stjepana Radića gubili su šarm uvjerljivih hipoteza i premetali se u zapaljiv materijal novog revolta.

²⁴ *Dom*, br. 34., 23. XII. 1925.; *Novo doba*, br. 311., 22. XII. i br. 23. XII. 1925.

²⁵ Vidi: Tomislav IŠEK, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u BiH do zavođenja diktature*, Sarajevo 1981., str. 256.-259.

²⁶ Radić je u nekoliko dana posjetio Konavle, Župu, Čilipe, Grudu, Trsteno, bio u brojnim školama i dr., održao devet javnih skupština i deset sastanaka, a na skupovima su govorili i Josip Predavec i August Košutić (*Dom*, br. 6., 10. II. 1926.; *Dubrovački list*, br. 3., 7. II. 1926.)

²⁷ *Hrvatska riječ*, br. 5., 7. II. 1926.

²⁸ *Jadranska pošta*, br. 163., 8. II. 1926.; *Novo doba*, br. 32., 9. II. 1926.

²⁹ *Dom*, br. 5., 3. II. i br. 6., 10. II. 1926.

Tek će općinski izbori pokazati koliko je u Dalmaciji osnažila hrvatska i seljačka misao, odnosno koliko je ona u rukama zabrinutih komesara ostala “čisto srpska zemlja”.

Na općinskim izborima održanim 16. svibnja 1926. u Dalmaciji HSS je osvojila od 78 većinu u 56 općina, apsolutnu većinu u 51 općini: Dubrovniku, Korčuli, Omišu, Makarskoj, Imotskom, Vrgoracu, Metkoviću, Trogiru itd.), relativnu većinu u 5 općina: Šibeniku, Makarskoj, Vodicama, Sinju i dr. Radikali su dobili apsolutnu većinu u 6 općina: Knin, Skradin, Obrovac i dr., a relativnu u Vrlici i Benkovcu. Od mogućih 1.671 vijećnika, HSS je dobio 913, a radikali i samostalci zajedno 316.³⁰ U gradu Splitu najviše glasova dobila je lista Saveza radnika i seljaka, osvojivši čak 10 mandata.³¹ Uzbuna među vijećnicima nastala je odlukom Ministarstva unutrašnjih poslova da te mandate poništi pozivom na Zakon o zaštiti države i kvalifikaciju da je riječ o članovima zabranjene Komunističke partije.³² Općinsko vijeće nije prihvatilo takva obrazloženja, a don. F. Bulić se odrekao svog mandata (HSP) i vijećničko mjesto ustupio svom zamjeniku. Nakon neočekivanih kombinacija i stranačkih povezivanja, za načelnika je ponovo izabran dr. I. Tartaglia.³³

Vijesti o pobjedi HSS-a, prema Radićevim tvrdnjama, rastužile su Pašića i radikalne članove vlade koji su vjerovali “da je Dalmacija i srpska i radikalna, naročito u svom južnom dijelu”. Sveopći razvitak Dalmacije, tvrdi Radić, ometan je “upravo đavolskom pokvarenošću i skrajnom nesposobnošću i domaćih krvopija i onih usrećitelja koji su se narodu nametali i još mu se nameću u ime lažnoga jugoslovenstva (...)”³⁴ Komentirajući rezultate izbora radikalna *Država* srdito zaključuje da je Dalmacija “postala isključivo radićevska domena. Izručena je i Dalmacija Radiću da i nju boljševizira, kao što je boljševizirao Hrvatsku i Slavoniju i neke druge krajeve”. Radikalno glasilo poziva sve “nacionalne elemente” u Dalmaciji da se povežu u borbi protiv “anacionalista i separatista”s ciljem da se Dalmaciji vrati njena prvotna uloga sponse s Beogradom i “tvrdo veza narodnog i državnog jedinstva Srba i Hrvata”.³⁵

Pobjeda HSS-a na općinskim izborima predstavljala je nesumnjivo značajnu vododjelicu u političkom životu Dalmacije. Očigledni psihološki preokret i naslućivanje novih vidika poslije preobilja nevjerica, kao da je osnažio Radićevu formulu izborne većine i zakonitih promjena.“Seljački stalež” ubrzano se budio iz narkotizirajućeg stanja nametnute političke i gospodarske inferiornosti dočekujući nove HSS-ove općinske načelnike kao prvi zamah napređivanju komunalnih poslova, pravilnijeg usmjerenja općinskih prireza, smanjivanje nepravednih taksa na seljačku maloprodaju vina, gradnju puteva, škola, zdravstvenih ustanova i dr.

Desetodnevni boravak Stjepana Radića u Dalmaciji u lipnju i srpnju 1926. omogućio je svakako bolji uvid u pravo stanje stvari na terenu, poglavito zabrinjavajuću gospodarsku situaciju. Neuspjeh u Splitu,³⁶ nije mogao pomutiti vrlo povoljne dojmove s Pelješca ili

³⁰ O rezultatima izbora vidi više: *Dom*, br. 25., 23. VI. 1926.; *Novo doba*, br. 113., 18. V. 1926.; *Dubrovački list*, br. 17., 18. V. 1926.; *Narodna straža*, br. 29., 20. V. 1926.

³¹ *Novo doba*, br. 113., 19. V. 1926.; *Jadranska pošta*, br. 245., 17. V. 1926.

³² Odluka o poništenju radničkih mandata odonosila se i na vijećnike izabrane u Trogiru (3) i Omišu (1).

³³ O tome usp.: Ljubo BOBAN, “Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića (1914-1934)”, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, 1, Zagreb 1989., str. 108-118.

³⁴ *Dom*, br. 20., 19. V. 1926.; Vidi i Radićev članak: “Dalmacija uređuje svoje općine na hrvatskom i seljačkom temelju”, *Dom*, br. 22., 2. VI. 1926.

³⁵ *Država*, br. 213., 19. V. 1926.

³⁶ U razgovoru s novinarima u Splitu 3. lipnja 1926. Radić je kazao da je sporazum javnom životu trebao dati “socijalno obilježje”, ali da Pašić i Srbi to nisu razumijeli jer su više “politički mozak”. “Oni će biti Srbi, a mi ćemo biti Hrvati, to njima ide u glavu, ali ravnopravnost ih plaši, vide u tome boljševizam”, zaključio je Radić. (*Novo doba*, br. 127., 3. VI. 1926.)

Korčule o čemu je Radić informirao stranačko vodstvo,³⁷ naglašavajući u *Domu* kako za Hrvate Dalmacija mora postati “središte politike”, što se treba savjetovati i radikalima i ostalim srpskim strankama. Plebiscitarno je uvjerenje “da se više ne može natrag” i da se ne može raditi kao prije, da cijela Dalmacija konačno osjeća “da je veza s Hrvatskom živa, prirodna i neizkorjeniva”.³⁸

Održavanje oblasnih izbora 23. siječnja 1927., čak pet godina poslije donošenja Zakona o oblasnoj i sreskoj samoupravi,³⁹ nisu vodili priželjkivanoj konsolidaciji centralističkog sistema već su ubrzali kraj radikalsko-radićevske suradnje. Uoči održavanja oblasnih izbora S. Radić je sredinom siječnja boravio sedmicu dana u srednjoj Dalmaciji (pratili su ga ministri P. Radić i dr. I. Krajač i narodni zastupnik S. Matijević), a posjetili su Zadvarje, trogirsku okolicu, Lečevicu, Muć, Sinj, Trilj, Drniš, Vrliku, Knin, Solin, Omiš, Split i Vis i tamo, prema izjavi koju je dao *Jutarnjem listu*, održao 50-tak skupština i 70 govora uz prisustvo oko 60.000 ljudi. Posvuda je Radić govorio o Dalmaciji kao “stožeru naše politike”, premda njegovi skupovi u to vrijeme nisu više onako dobro posjećeni, uz sve glasnije primjedbe njegovoj sporazumaškoj politici.⁴⁰

Splitska kotarska organizacija HSS-a na svojoj sjednici u Solinu 13. siječnja 1927. ponovo složno izražava “nepokolebljivu vjeru svom seljačkom vođi” i u usvojenom proglašenju odriče pripadnost HSS-u svim disidentima koji su sebe lažno nazivali seljačkim vođama u Dalmaciji.⁴¹

Rezultati oblasnih izbora od 23. siječnja 1927. potvrdili su Radićeve prognoze. HSS je u Splitskoj i Dubrovačkoj oblasti osvojio apsolutnu većinu: ukupno 36 mandata (u Splitskoj 26 od ukupno 49, a u Dubrovačkoj 12 od ukupno 10), dok su radikali (s Bokom Kotorskom) osvojili 8, Samostalna demokratska stranka 7, disidenti HSS-a 3 mandata i td.⁴² Istina, ukupni broj glasova koje je HSS dobio (41.033) manji je od onoga na skupštinskim izborima 1925. (66.700), što se može kazati i za neke druge stranke, a uzroke tome treba potražiti u apstinenciji birača sa sela.

³⁷ Potkraj lipnja Radić je boravio na Korčuli (Veloj Luci i Blatu), gdje su radikali i samostalni demokrati imali snažna uporišta. Ipak, na općinskim izborima HSS postiže veći uspjeh (u Blatu oko 670 glasova ili 48%, a u Veloj Luci osvajaju 391 glas i 10 vijećničkih mandata). Znakovita je izbornom povezivanje radikala i demokrata s hrvatskim strankama, kao i suradnja komunista s radićevcima u Blatu. Radić je na velikom skupu u Blatu, između ostalog, napao izborne makinacije radikalskog načelnika J. Kunjašića, a založio se i za riješenje niza gospodarskih problema na otoku i cijeloj Dalmaciji (usp. F. MIROŠEVIĆ, “Prilozi za povijest HSS na zapadnom dijelu otoka Korčule 1926.godine”, *Spomenica Ljube Bobana 1933.-1994.*, Zagreb 1996., str. 297-306).

³⁸ *Dom*, br. 27., 7. VII. 1926. Usp. *Novo doba*, br. 154., 8. VII. 1926. Opširni Radićev prikaz desetodnevnog boravka u Dalmaciji protkan je konkretnim zapažanjima stanja na otocima. Uočljiva je Radićeva sklonost opisima prirodnih ljepota Dalmacije s izraženom poetskom notom, što će ga, u slučaju Splita, dovesti do zaključka da se “državni i međunarodni problem cijeloga našega zaleđa ne može drukčije riješiti, nego da Split bude glavni grad ovoga teritorija”.

³⁹ Podjela zemlje na oblasti regulirana je Ustavom Kraljevine SHS iz 1921. i sljedećim propisima: Zakonom o općoj upravi, Zakonom o oblasnoj i sreskoj samoupravi i Uredbom (sa zakonskom snagom) o podjeli zemlje na oblasti. Zakoni i Uredba, prema kojoj je Kraljevina SHS podijeljena na 33 oblasti, doneseni su 26. travnja 1922. Nova upravna organizacija države trebala je zaživjeti u roku od 3 mjeseca od dana donošenja navedenih propisa, ali je oblasna samouprava počela funkcionirati tek početkom 1927. Uzroke tome treba prvenstveno tražiti u radikalskoj bojazni od jačanja federalističkih snaga i nastojanju da se kasnije HSS na vlasti učini odgovornom za sprovođenje Vidovdanskog ustava, kao i radi ostvarenje centralističke kontrole nad nesrpskim oblastima. O splitskoj oblasnoj skupštini usp. *Službeni glasnik*, br. 17., 4. III. 1927.

⁴⁰ *Novo doba*, br. 6., 10. I. 1927.

⁴¹ *Dom*, br. 3., 19. I. 1927.

⁴² *Novo doba*, br. 18., 24. I. 1927. i br. 19., 25. I. 1927.; *Država*, br. 275., 26. I. 1927.; *Dubrovački list*, br. 1., 21. II. 1927.

Politički život u zemlji u drugoj polovini 1927. srušio je sve privide psihološke ravnoteže i zbližavanja hrvatsko-srpskih odnosa, sporazumaška koalicija poslije 18 mjeseci je prekinuta, da bi nakon neuspjeha formiranja parlamentarnog oporbenog “bloka demokracije” prečanski front konačno zbližio Radića i Pribičevića u Seljačko-demokratskoj koaliciji u studenom 1927. godine.⁴³

Znakovite političke promjene događale su se na području sjeverne Dalmacije, posebice Šibeniku gdje je načelnik dr. M. Kožul prišavši HSS-ovim disidentima ne samo oslabio Radićev utjecaj u vrijeme skupštinskih izbora u rujnu 1927., već utjecao i na gubitak HSS-ove većine u općinskom vijeću a time i pravo na položaj načelnika. Novi općinski izbori održani su 19. veljače 1928., a od 6 prikazanih kandidatskih lista HSS je dobila 1.637 glasova i 12 vijećničkih mjesta, Savez zemljoradnika 1.646 i 12 mjesta, Kožulova lista disidenata 1.323 i 9 mjesta itd. Prilikom izbora novog općinskog vijeća formirana su dva bloka tako da je Demokratski blok (HSS, SDS i Demokratska stranka) u vijeću dobio ukupno 15 vijećnika, a koalicija (Kožul, Savez zemljoradnika i Narodna radikalna stranka) natpolovičnu većinu od 23 vijećnika i pravo da izabere novog načelnika- zemljoradničkog prvaka Danu Škaricu.⁴⁴

Odnos SDK prema aktualnoj situaciji u zemlji razvidno je izložen i na velikom saboru koji je održan u Splitu 9. aprila 1928. Na tom najposjećenijem poslijetarnom skupu u Splitu Svetozar Pribičević ustvrdio da je stvaranje SDK “najveći događaj u našoj historiji od 1918. godine amo” i da “sav narod očekuje spas od SDK”. Stjepan Radić se pozabavio analizom gospodarske situacije u zemlji ističući da je program SDK “sklapanje dobrih trgovačkih ugovora, uređenje državnog proračuna i ulaganje dohotka u glavnu našu industriju-poljoprivredu”. Ulazak u vladu, Radić uvjetuje osvajanjem mjesta ministra financija što bi spriječilo uočljive krađe.⁴⁵

Unatoč borbenoj retorici i bespoštednoj kritici vidovdanske političke prakse, Radić i Pribičević ostaju na terenu parlamentarnih razračunavanja s vidnim naznakama prelaska na otvoreni otpor gospodarskim i političkim implikacijama centralizma, što je u proširenoj socijalnoj osnovici pokreta primano kao ulimativna želja za promjenama.

Novi tonovi, koji su se nekima mogli učiniti kao izazovna psihološka predispozicija za širi revolt razočaranih masa, snažno su se osjetili na velikom zboru SD koalicije održanom u Dubrovniku 27. svibnja 1928. koji je ujedno bio posljednji nastup Stjepana Radića u Dalmaciji. Upozoravajući da “narod mora zaštititi slobodu izbora”, Radić je naglasio važnost “proširene samouprave” s tim da Hrvatska, Slovenija i Dalmacija trebaju biti jedna velika oblast. Cijela bi država, po njegovu mišljenju, trebala imati četiri do pet oblasti koje bi preuzele skrb o gospodarskim, socijalno-zdravstvenim i kulturnim pitanjima. Situacija je u Beogradu takva da Radić predviđa mogućnost odlaska kao i to da se Hrvati tamo više ne vrate. Država nije organizacija sile “nego je snaga duhovna i moralna” a tu je, po mišljenju Radića, seljačka demokracija od presudne važnosti. Prosvjedujući protiv “cincarske” gospodarske politike i pokušaja dizanja sumnjivih kredita u inozemstvu, Radić završava svoj govor zlosretnom slutnjom kako će možda u parlamentu i narodu morati upotrijebiti “metode i način borbe kako još nismo do sada upotrebili”.⁴⁶

⁴³ Usp. Hrvoje MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević, ideolog-stranački vođa-emigrant*, Zagreb 1995., str. 191.-194.

⁴⁴ *Narodna straža*, br. 46., 26. IX. 1927. i br. 6., 25. II. 1928.; *Novo doba*, br. 7., 7. I. 1928.; br. 114., 15. V. 1928. i br. 49., 28. II. 1928.

⁴⁵ *Dom*, br. 16., 18. IV. 1928.; *Novo doba*, br. 84., 10. IV. 1928.

⁴⁶ *Dom*, br. 22., 30. V. 1928.; *Dubrovački list*, br. 21., 28. V. 1928.; *Narodni val*, br. 113., 30. V. 1928.

Atmosfera u Parlamentu Kraljevine SHS bila je do kraja pregrijana, a međustranački sukobi pretvarali su se u prave fizičke okršaje, uzajamne optužbe i vrijeđanja. Zastupnici SD koalicije iskazali su svoje bučno nezadovoljstvo u raspravama o Londonskom zajmu i Nettunskim konvencijama, a u plimi pomahnitalog radikalnog bijesa odjeknuli su lipanjski hici koji su usmrtili Stjepana Radića i druge HSS-ove zastupnike, odnoseći za sobom u ponor “napor od gotovo jednog stoljeća na stvaranju zajedništva Južnih Slavena”.⁴⁷ Sudbina parlamentarizma u Kraljevini SHS bila je zapečaćena, a rascjep u državi otvorio mogućnosti uspostave diktatorskog režima kralja Aleksandra.

Reakcije na atentat širom Dalmacije odavale su stanje šoka s neslućenim i dubokim posljedicama. Erupcije gnjeva i eksplozija bune po selima i gradovima jamačno su bile umanjene viješću da je Radić ranjen ali živ.

Neposredno nakon atentata u skupštini i održavanja komemorativnih skupova, započelo je obilježavanje državnog praznika Vidovdana. Svečana atmosfera ranijih godina poremećena je zločinom nad zastupnicima HSS-a, pa su 28. lipnja izostale uobičajene svečanosti i prigodne manifestacije. Reakcija velikih župana bila je brza i odlučna. U Splitskoj oblasti dr. I. Perović raspustio je Općinsko vijeće i 2. srpnja povjerio vođenje općinskih poslova državnom komesaru - savjetniku P. Bonettu iz Demokratske stranke. Dubrovački veliki župan smijenio je četiri člana općinske uprave jer nisu na Vidovdan izvjesili državne zastave i prisustvovali svečanostima, a nakon toga dolazi do raspuštanja općinskog vijeća i postavljanja komesara.⁴⁸

Vijest o Radićevoj smrti 8. kolovoza 1928. Dalmaciju je zavila u crninu. Iz obilja informacija o iskazivanju počasti S. Radiću, pozornost privlači odluka općinskog vijeća u Cavtatu da se to mjesto nazove Radićevim imenom, ali je takav prijedog odbijen od Kotarskog poglavarstva u Dubrovniku s obrazloženjem da je za promjenu imena općine nadležno isključivo “centralno državno nadležstvo”.⁴⁹ Izvori različite preveniraju govore o tužnom oprostu Dalmacije od predsjednika SDK. Čak je i radikalna *Država* priznala kako Radićevom smrću “silazi s naše pozornice jedna od najkрупnijih političkih figura”, čovjek koji je “bio najveći Hrvat današnjice i jedan od najvećih političara”.⁵⁰

Sasvim je izvjesno da je skupštinski atentat ostavio trajne posljedice na cjelokupni politički i društveni život Dalmacije. Elitni pobornici jugoslavenstva pokolebani su do mjere koja je ih je ili bacala u depresiju neizvjesnosti ili, što je češći slučaj, privodila haesesovskom taboru i dinamiziranju procesa hrvatske nacionalne integracije. Tako je, uz odobrenje S. Radića, došlo do ulaska Hrvatske federalističke seljačke stranke Ante Trumbića u Hrvatski seljački klub, odnosno klub SDK 3. kolovoza,⁵¹ a na sjednici okružnog vijeća Saveza zemljoradnika Šibenika od 30. lipnja 1928. prihvaćen je zaključak da zemljoradnici uđu u SD koaliciju kao treći stranački faktor. Štoviše, kriza koja je potresala šibensku općinu konačno je razriješena na sjednici općinskog vijeća 10. studenog 1928. kojom prilikom su izabrana dva nova prisjednika dr. Š. Vlašić i Š. Belamarić, obojica članovi HSS-a, dok su odlukom većine vijećnika pozvani disidenti dr. M. Kožul i K. Milovac da napuste mjesta u općinskoj upravi i time omogućuće funkcioniranje homogene haesesovske općine.⁵²

⁴⁷ O atentatu na S. Radića i zastupnike HSS-a vidi: J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, sv. 2., Zagreb 1989., str. 339.-346.; I. MUŽIĆ, *Stjepan Radić u Kraljevini SHS*, Ljubljana 1987., str. 225.-239.

⁴⁸ Bogdan RADICA, *Novi Split*, Split 1931., str. 56. i 74.; *Novo doba*, br. 153., 1. VII. 1928. i br. 154., 3. VII. 1928.; *Narodni val*, br. 162., 15. VII. 1928.; *Hrvat*, br. 2553., 13. VII. 1928.; *Pučki list*, br. 11., 12. VII. 1928.

⁴⁹ *Narodni val*, br. 131., 13. VIII. 1928.

⁵⁰ *Država*, br. 407., 11. VIII. 1928.

⁵¹ *Hrvat*, br. 2572., 4. VIII. 1928.; usp. i Ljubomir ANTIĆ, “Hrvatska federalistička seljačka stranka”,

Radovi Instituta za hrvatsku povijest, vol. 15., Zagreb 1982., str. 202.-207.

⁵² *Novo doba*, br. 279., 4. XI.; br. 170., 20. VII.; br. 261., 10. XI. 1928.

Na temelju rezultata općinskih izbora iz 1928. godine HSS se učvrstila kao naj snažnija stranačka grupacija južne Dalmacije (od 16 općina HSS je pobijedio u 10), pa je utoliko prije ponovni rad raspuštene općinske uprave u Dubrovniku označen kao pitanje “borbe za spas i čast hrvatskog Dubrovnika”.⁵³ Općinski izbori u Splitu održani 18. studenog potvrdili su hrvatski duh Splita i predviđanja o pobjedi stranaka SD koalicije. Lista HSS-a dobila je na području splitske općine od upisanih 6.965 glasača 1.584 glasa (najviše u gradu Splitu 1.120) i pravo na 10 vijećnika.⁵⁴

Suvremeni povijesni izvori govore o pobjedi stranaka SDK na splitskim općinskim izborima 1928. kao značajnom događaju ne samo za grad već i cijeli oporbeni hrvatski front. Radikalna *Država* jamačno je imala pravo kada se razočarano upitala kuda ode “stari patriotizam” Splita. “Jugoslavenstvujući” integralisti zlorado su hrvatsku pobjedu popratili komentarom: “Jadni Splita što si dočekao!”⁵⁵ Tužnim tonom radikali se oporaštaju od nekad “najjugoslavenskijeg grada” koji se “izjasnio za politiku uskog hrvatskog separatizma i za destruktivnu politiku komunizma”. Split je za sve jugoslavenske integraliste beznažno i nepovratno postao “separatističko-komunističkim gradom”.⁵⁶

Prodor Radića u Dalmaciju i snažni eho hrvatskog nacionalizma u seljačkim redovima nakon 1923. otpuhivali su narkotik jugoslavenstva, vizionarski najavljujući turbulentnu budućnost. Politička budnost liberalne inteligencije naklonjene jugoslavenskom integralizmu u Splitu održavana je apokaliptičnim vizijama navodno separatističkih pokreta koji nekažnjeno cijepaju vidovdanske relikvije. Tek će snažniji prodor hrvatskog nacionalnog (seljačkog) pokreta u dalmatinskoj Zagori i uzduž obale, razdrmati građanske slojeve i utjecati na preorijentaciju inteligencije otvarajući mučan i krivudan put pronalaska hrvatske nacionalne matrice. Upravo će se na liniji otpora rigidnom velikosrpskom centralizmu i u Splitu profilirati federalistički i antihegemonistički otpor Beogradu, koji će nakon atentata odbaciti sve stare formule, podvrgavajući čak i socijalne probleme jedinstvenoj nacionalnoj akciji. S margina političkog života H(R)SS predvođna Stjepanom Radićem u kratko vrijeme postaje najjačom političkom strankom u Dalmaciji uspijevajući motivirati umrtvljene seljačke mase na političku aktivnost i borbu za “socijalnu pravicu” i nacionalno oslobođenje. Radićeva riječ dopirala je do dalmatinskog seljaka, govorila je o stvarima i problemima iz njegove perspektive postajući simbolom njegova otpora hegemonizmu i centralizmu velikosrpskih krugova. Sve to, dakako, ne smije zaustaviti procese kritičkog preispitivanja metoda i taktike koju je Radić koristio prilikom realiziranja programa stranke, niz kontradiktornih i nedosljednih poteza i izjava koje su tako često davale argumenta njegovim protivnicima.⁵⁷ Uproštene ocjene i apologetski pristup, koji nerijetko osvajaju historiografski prostor, reflektiraju se u stvaranju neživotnih legendi i romantičnih oreola koji više mistificiraju nego li pridonose oblikovanju racionalne povijesne svijesti. To tim prije što je sam Radić bio čovjek kojemu je bila strana svaka politička dogma, lako se odricao romantičnih zanosa i uvijek iznova

⁵³ *Jadranska pošta*, br. 254., 2. XI. i br. 262., 12. XI. 1928.

⁵⁴ *Jadranska pošta*, br. 269., 19. XI. 1928.; *Država*, br. 432., 21. XI. 1928.

⁵⁵ *Država*, br. 43., 29. XI. 1928.

⁵⁶ *Država*, br. 432., 21. XI. 1928.

⁵⁷ Ideologiziranu i krajnje uproštenu ocjenu političkog djelovanja S. Radića daje srpski povjesničar dr. ^ Stanković u knjizi *Nikola Pašić i Hrvati (1918-1923)*, Beograd 1995. Za Stankovića je Radić, između ostalog, bio “germanofil i srbofob, borio se svim sredstvima samo za parcijalni interes kao i većina hrvatskog naroda. I to bez i malo skrupola s obzirom na to da su bili postojeći i poraženi neprijatelji, provodeći politiku znacionalnog pomirenja, bez primera u evropskoj istoriji” (str. 322.). Stankovićevi stavovi opterećeni su starim zabludama i ne mogu biti prilogom utemeljenoj povijesnoj svijesti i racionalnoj analizi povijesnih zbivanja.

uspijevao pridobiti povjerenje seljačkih masa. Opće kolektivne predstave od kojih se nerijetko stvara određena povijesna verzija, lako se promeću u parole i sheme, a najbolji način da se neumjereni hvalospjevi kritički provjere jest, pored ostalog, uvažavanje promijenjenih društvenih uvjeta i složenijih metoda istraživanja.

Zusammenfassung

Durchsetzung und Sieg der Kroatischen Bauernpartei in Dalmatien (1923-1928)

Aufgrund von verfügbaren Quellen verfolgt der Autor das erste Erscheinen und den schnellen Fortschritt der H(R)SS in Dalmatien vor und unmittelbar nach den Parlamentswahlen im Jahr 1923. Die Städte, insbesondere Split, und Dörfer nehmen schnell die Idee von der kroatischen nationalen Individualität an und stimmen gegen die Zentralisierung und Unitarisierung, die Ideen und Politik von S. Radić innig annehmend. Die Gemeindewahlen im Jahr 1926 stellen den endgültigen Sieg der kroatischen nationalen Bewegung in Dalmatien dar.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI

32-33

ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X